
Геннадій Москалик

МОСКАЛИК Геннадій Федорович — кандидат філософських наук, начальник управління освіти виконавчого комітету Кременчуцької міської ради. Сфера наукових інтересів — соціальна філософія та філософія освіти.

ФІЛОСОФІЯ ПРОФЕСІЙНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ В ТРАНЗИТНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті здійснюється пошук та опрацювання основних характеристик філософії професійної орієнтації особистості в системі ринкових трансформацій.

***Ключові слова:** професійна орієнтація особистості, ринкові трансформації, вибір професії, демократизація суспільних процесів.*

Дослідження філософських проблем професійної орієнтації особистості належить до актуальних завдань сучасної педагогічної і філософської думки. Формування філософського і педагогічного підґрунтя, спираючись на яке особистість, що зростає, могла б зробити єдино-правильний вибір, є завданням важливим і невідкладним.

У цьому контексті складною є ситуація в суспільстві транзитному, перехідному, змінному, особливо в контексті зміни форми власності. У цих умовах закриваються не лише окремі цехи чи лабораторії, а виробництва загалом. Ряд професій стають непотрібними. Зростає безробіття. Суспільство лихоманить перманентна невивплата заробітної плати. Загострюються проблеми утримання житла, забезпечення харчами, здобуття освіти тощо. Вибір професії, здійснений у ранньому юнацькому віці під впливом «вуличних» друзів, виявляється якщо й не хиб-

ним загалом, то у всякому разі — суперечливим. Тим паче, що опинившись у подібній ситуації, друзі не те щоб відмовились від колишніх дружніх стосунків, однак змушені скоротити час спілкування. Значна частка з них змінила колись стабільну професію на іншу, менш престижну, але «грошовиту», інші виїхали на заробіток, треті — поповнили армію безробітних. Незадоволення своїм суспільним станом переростає в незадоволення колишніми друзями. І як результат: батьки не радять своїм дітям сьогодні йти шляхами своїх «вуличних» друзів.

Українська суперечлива професійна орієнтація делегує в духовний світ молоді сучасна культура, зокрема телебачення.

Фактично, єдиним форпостом становлення особистості, її професійної орієнтації, вибору і освоєння майбутньої професії залишається тільки школа. На жаль ситуація, що склалась сьогодні в школі, є далеко не однозначною. Проблема професійної орієнтації особистості, її філософії, методології, технологій та практики в системі ринкових трансформацій залишається відкритою. Останнє обумовило вибір теми і спрямованість нашого дослідження.

Розробленість проблеми. У радянські часи зазначена проблема займала центральне місце будь-яких педагогічних досліджень. Країна мала потребу у робітничих кадрах. Тому профорієнтаційна робота розглядалась як основа основ налаштованості юнаків і дівчат щодо вибору робітничих професій. До неї були прикуті кращі педагогічні сили; вона ж знаходилась у центрі виховного процесу і культурно-ознайомчої (краєзнавчої) практики. Філософія цього процесу базувалась на простих і зрозумілих кожному постулатах приблизно за такою схемою: «праця створила людину» — «вона є основою виробництва матеріальних благ і культури» — «дійсно людський спосіб життя є трудовий» — «вибір і освоєння робітничої професії є прямий шлях до утвердження людини як особистості».

Теоретичне обґрунтування подібної моделі забезпечили, насамперед, праці класиків вітчизняної педагогіки

А.Макаренка та В.Сухомлинського, а також дослідження таких учених, як Г.Костюка, В.Моляко, В.Моргуна, І.Назимова, Д.Ніколенко, Є.Павлютенкова, Б.Федоришина, О.Ящишина.

Не можна сказати, що ця філософія професійної орієнтації була хибною чи, навіть, однобічною. Матеріальний достаток суспільства зростає, насамперед, у сфері матеріального виробництва, суб'єктом і головною дійовою особою є робітник. Орієнтація молоді на робітничу професію є загалом правильною. Разом з тим, ідеологія, з якою ця орієнтація здійснювалась у колишньому СРСР, навряд чи може бути виправданою. Головний її недолік полягав у тому, що орієнтуючи людину на професійний вибір, вона не забезпечувала повної свободи вибору, можливості вибору, а лише каналізувала їх у офіційно ангажоване річище: вибір міг бути здійсненим лише в царині робітничих професій, і не більше. Для ілюстрації цього варто згадати фактичну «закріпаченість» молоді 60-х років ХХ століття в колишніх колгоспах: юнаки та дівчата могли виїхати з села хіба що на навчання в ПТУ. Ті ж випускники загальноосвітніх шкіл, які обирали, скажімо, навчання в університеті, якщо й не засуджувалися, то у всякому разі не заохочувалися. Паспорт чи довідка-дозвіл на виїзд за межі території сталого проживання видавалась з великими труднощами. Пізніше ставлення до цієї категорії юнаків і дівчат стало подвійним: на рівні офіційної ідеології їх ніби-то не помічали; на рівні побутової свідомості — ними пишались, хоча своє ставлення до особистості, загалом, приховували.

В останні роки в Україні опубліковані ряд праць (Ж.Вірна, О.Вітковська, В.Синявський та ін.), автори яких зробили спробу окреслити філософію професійної орієнтації особистості в транзитному суспільстві, в контексті становлення ринкових і демократичних відносин.

Однак, зосереджуючись на моральних чи освітніх чинниках, визначенні їх ролі в системі профстановлення особистості, означені роботи загальної філософії цього процесу не тільки не окреслили, але навіть і не торкалися.

Мета дослідження полягає у пошуках та опрацюванні основних характеристик філософії професійної орієнтації особистості в системі ринкових трансформацій.

Об'єктом дослідження є система професійної орієнтації особистості; **предметом** — її філософія, що формується під тиском ринкових трансформацій.

Досягнення означеної мети вимагає вирішення ряду конкретних **дослідницьких завдань**, зокрема:

— виявити особливості та відмінності філософії профорієнтаційної роботи в тоталітарному та демократичному суспільствах;

— виявити ринкові виклики життєвому процесу, його навантаження на особистість, детермінацію нових обрисів філософії її професійної орієнтації;

— визначити чинники, взаємодія яких формує філософію професійної орієнтації особистості в системі ринкових трансформацій.

Наукова новизна полягає у визначенні контурів філософії професійної орієнтації особистості, обумовленої ринковими трансформаціями та демократизацією суспільних процесів.

Правильний вибір професії залежить від особистості й сукупності факторів, які є в основі пробудження інтересу до професії й визначають її вибір. Ці фактори бувають об'єктивними й суб'єктивними. Так наявність професії та необхідність цієї професії у сфері матеріального виробництва можна визначити як об'єктивні фактори, а особистісне бажання працювати по цій професії, придатність людини до неї — як суб'єктивні.

Об'єктивні й суб'єктивні фактори в тоталітарному й демократичному суспільствах частково збігаються, а частково відрізняються.

До об'єктивних факторів можна віднести наступні: суспільний лад; рівень економічного й культурного розвитку суспільства; потреби народного господарства; соціальний стан і матеріальні умови існування індивіда і його родини; фізичні й

психологічні особливості майбутнього фахівця; територіальне розміщення підприємств, навчальних закладів, установ й організацій; розвиток нових економічних районів; щільність населення в даному економічному районі тощо [2, с.35].

До суб'єктивних факторів відносяться: ідейно-політичний рівень розвитку людини, її відношення до політики партії й уряду (характерно для тоталітарного суспільства), Батьківщини, народу, навчання, колективу, батьків; особиста участь у суспільно-корисній праці; відношення до фізичної праці; розуміння завдань, які постають перед людиною і суспільством; здібності; знання; звички; навички; характер; темперамент тощо. Така характеристика без сумніву носить загальний характер. Подальше уточнення факторів, які визначають вибір професії, вимагає аналізу конкретних особливостей цього вибору [2, с.35].

Найважливішою сутнісною рисою тоталітаризму, є формування його на основі принципового монізму. У даному контексті під монізмом розуміється одномірність соціального, політичного, правового, економічного й духовного життя тоталітарного суспільства, у той час як демократичні політичні системи ґрунтуються на плюралізмі, множинності форм, тенденцій у соціальній, політичній, правовій, економічній і духовній сферах життя суспільства [1, с.79-80].

Розглянемо типовий приклад профільних вимог тоталітарного суспільства. У радянському суспільстві вважалося, що «проблема ідейно-політичного виховання майбутніх молодих робітників в умовах розвиненого соціалізму — одна з найбільш актуальних у теорії й практиці комуністичного будівництва». Представники діалектико-матеріалістичної філософії К.Маркс, Ф.Енгельс, В.Ленін завжди звертали увагу на виховання робочої молоді, пов'язуючи з нею долю робітничого класу й усього людства, перспективи створення майбутнього комуністичного суспільства [6, с.298].

У 90-х роках ХХ століття, після здобуття Україною незалежності і початку розвитку підприємств недержавної

форми власності, з'явилася потреба у фахівцях нових спеціальностей, підготовку яких вищі навчальні заклади не здійснювали або здійснювали в недостатній кількості.

Трансформація українського суспільства може розпочатися з системи освіти, яку необхідно переводити на управління: і за завданнями і за результатами, що стало можливим унаслідок виникнення кваліметричних моделей, які називаються факторно-критеріальними [8, с.86].

За останні роки в Україні на ринку праці бракує фахівців інженерно-технічних спеціальностей. Ця ситуація склалася внаслідок того, що в Україні у 90-х роках ХХ ст. зупинилися підприємства або заробітна платня на них була мізерною.

Особлива глибина і гострота «трансформаційного шоку» в науці була пов'язана з такими чинниками, як різке зниження всіх видів бюджетною фінансування і об'єктивно невеликі масштаби платоспроможного попиту на науку з боку промислового сектора. Оскільки ринковий попит, який сформувався на продукцію і послуги сфери досліджень і розробок, за обсягом був значно нижчим, ніж більш інерційна пропозиція, що сформувалася за радянських часів, то ринкові ціни впали. У результаті адаптація науки і науково-технічних організацій до нових умов виявилася, перш за все, у її скороченні, масовому відпливі найбільш кваліфікованих кадрів, фактичному перепрофілюванні діяльності багатьох організацій, які лише формально залишаються науковими [9, с.142].

В Україні ситуація у сфері зайнятості є складною.

Повна зайнятість є продуктивною, якщо вона відповідає інтересам підвищення економічної ефективності, створює сприятливі умови для відтворення здорового покоління висококваліфікованих, добре навчених та мобільних робітників. Такий вид зайнятості можливий лише за умов високоефективної економіки. Мобільність робочої сили в економіці України не може бути такою ж різноманітною, як на Заході, з трьох причин: з причини економічної нестабільності, низького рівня розвитку приватного сектора та через її

традиційну структуру, в якій переважає індустріальний тип зайнятості. Більше 70 % працездатного населення в Україні займається фізичною працею, у т. ч. близько третини виконує некваліфіковану роботу. Тобто, в Україні дуже поширене структурне безробіття. Воно зумовлене тим, що професійно-кваліфікаційна структура робітників не відповідає перспективним структурним змінам господарства [7, с.527].

За статистичними даними, чисельність зайнятих уключає всіх зареєстрованих осіб найманої праці, підприємців та самозайнятих. Однак до цієї сукупності не входять ті, хто зайнятий у неформальній економіці. В Україні 28,5 млн. населення працездатного віку, але офіційно зайнятих у всіх сферах господарської діяльності у 1999 р. було 22,6 млн. Вирішення проблеми безробіття потребує врахування об'єктивних обставин переструктурування виробництва, наявності прихованого безробіття та прихованого попиту на товари, який не може бути задоволений через низьку платоспроможність населення. Орієнтирами соціальної політики щодо безробітних повинні стати дані про соціальний склад цієї групи. В Україні повинні розвиватися два напрями розвитку ринку праці: політика сприяння зайнятості та політика соціальної підтримки безробітних. Якщо перший напрям пов'язаний з появою нових форм власності, нових робочих місць, нових сфер господарства, то другий залежить від таких факторів, як стан законодавства про зайнятість, розмір допомоги, навчання й перенавчання безробітних.

Рівень безробіття значною мірою залежатиме від темпів приватизації та реструктуризації промисловості, законодавчого врегулювання питань, пов'язаних із ринком праці, а також із налагодженням відносин між працедавцями (зокрема, новими підприємцями), робітниками та державою на принципах соціального партнерства [7, с.528].

Після краху комуністичних режимів більшість нових держав (Україна не була винятком) обрали своїми пріоритетами ствердження ліберальної демократії й ринкової економіки. Од-

нак швидке руйнування колишньої системи інститутів, як виявилось, не призвело з необхідністю до орієнтації суспільної свідомості на норми й цінності демократичного суспільства, прийняття яких звичайно декларується на різних рівнях влади. Більше того, виник конфлікт між нормативними вимогами домінуючої в суспільстві системи цінностей і вимогами, висунутими демократичними практиками [3, с.138].

У перехідному суспільстві принцип раціоналізму в економічній поведінці людини набуває досить специфічних рис. Завдяки раціональним економічним діям були досягнуті (та будуть досягнуті у майбутньому) значні успіхи в розвитку економіки, підвищенні її ефективності та піднесенні матеріального добробуту людей.

Центральною проблемою в перехідному суспільстві є проблема вибору. Люди постійно змушені робити вибір між різними моделями економічної поведінки. Чим більше людей може здійснювати самостійний і правильний вибір, тим вищий рівень розвитку демократії і свободи в суспільстві [5, с.109].

Найважливішим результатом трансформаційного процесу й реформістської політики в українському суспільстві останніх років стала інституціоналізація елементів ринкових відносин і формування на цій основі специфічних соціальних ресурсів і соціоекономічних позицій. Інституціоналізацію елементів ринку можна розглядати як компенсаторну реакцію індустріального суспільства радянського типу, що до певного часу вичерпало свої внутрішні ресурси й змушено було кинути в пошуки інших ресурсів розвитку. Відкриття каналів ринкового обміну, формування структур і правил його здійснення підштовхнули широкомасштабну «компенсацію» деформованого характеру радянської соціальної структури. Тотальність державної форми власності й партійно-бюрократичних структур впливу була як фактором, так і результатом домінування в суспільстві радянського типу єдиного реального соціального класу — «номенклатури». Причому класу номенклатури не було реальної альтернативи [4, с.27].

Технології, що постійно вдосконалюються, створюють передумови для прискорення техніко-економічного прогресу відсталих в економічних відносинах країн, які дозволяють їм перескакувати відразу через декілька етапів, домагаючись чималої економії часу і коштів. Правда, реалізація цих можливостей пов'язана із твердою конкуренцією на ринку з фірмами, що затвердилися раніше і представляють інтереси більш розвинених країн. Звідси потреба в різнобічній підтримці індустріалізації державою, що поряд зі сприянням рішенню обумовлених нею проблем покликано допомагати становленню й розвитку місцевого підприємництва, особливо його промислової складової [10, с.3].

Принцип — «все або нічого» став найважливішим поворотом в організації міжнародної торгівлі. Все це, разом узяті, фактично поставило країни, які розвиваються, в однакове положення з державами авангарду при незрівнянно меншій їхній готовності до повномасштабної відкритої конкуренції. Це нібито повинно забезпечити рівні можливості для всіх учасників економічного процесу, які, однак, через вихідну нерівність партнерів рівними не ніяк можуть бути [10, с.4]. Загалом, штучне згортання інтервенцій держави в економіку обмежує можливості периферійних країн по регулюванню й стимулюванню власного розвитку, виходячи зі своїх національних інтересів, почасти перекриваючи шляхи їх «по-запланового» з погляду лідерів світового ринку економічного піднесення й віддаючи обидва процеси на відкуп іноземному капіталу й (або) ринкової стихії [10, с.5].

Для формування дієвого типу економічної поведінки в перехідному суспільстві необхідне усунення суперечностей між нормами і процедурами, що діють у різних сферах і на різних рівнях правової та адміністративної системи, скорочення кількості і спрощення змісту формальних обмежень організації підприємницької та трудової діяльності.

Вирішальний вплив на хід і результати реформ у перехідній економіці має детерміноване соціокультурними чинниками

панування неформальних регуляторів в економічній поведінці звичайного громадянина. Перспективи прискорення реформ значною мірою залежатимуть від того, чи зможе суспільство подолати цю ситуацію та жити за прозорими «правилами гри». Економічна поведінка людини як суб'єкта національної економіки в перехідному суспільстві визначається багатьма різноманітними чинниками і варіюється залежно від віку. Не можна заперечувати також наявність правил поведінки, які диктуються моральними (етичними) факторами та національними традиціями [5, с.108].

Література

1. Данильян О. Г. Особенности правового сознания и политической культуры в условиях тоталитаризма / О. Г. Данильян // Політична культура суспільства: джерела, впливи, стереотипи : Збірник статей і тез за матеріалами Всеукраїнської науково-теоретичної конференції — XX Харківські політологічні читання. — Х. : НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування АПрН України, 2008. — С. 79–83.
2. Дьяченко Н. Н. Профессиональная ориентация и вовлечение молодежи в систему профессионально-технического образования / Н. Н. Дьяченко. — М. : «Высшая школа», 1971. — 232 с.
3. Кирюхин Д., Щербак С. Представление о справедливости в России и Украине: повседневность и идеология / Д. Кирюхин, С. Щербак // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2007. — № 1. — С. 136–150.
4. Куценко О. О некоторых социокультурных последствиях институциональных изменений в украинском обществе / О. Куценко // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2000. — № 2. — С. 26–32.
5. Лагутина Т. Соціально-психологічні аспекти економічної поведінки в перехідному суспільстві / Т. Лагутина

// Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. — 2006. — №1. — С. 105–110.

6. *Ленин В. И.* Полное собрание починений / В. И. Ленин. — Т. 41. — С. 298.

7. Основи демократії : навчальний посібник для студентів вищ. навч. закладів / М. Бесонова, О. Бірюков, С. Бондарук; за заг. ред. А. Колодій. — К. : Вид-во «АЙ БІ», 2002. — 684 с.

8. *Поліщук О.* Стратегія діяльності закладів вищої освіти / О. Поліщук // Персонал. — 2006. — № 7. — С. 84–86.

9. *Франчук Т. О.* Економічна суть інновацій у ринковій економіці / Т. О. Франчук // Держава та регіони. — 2007. — № 1. — С. 139–143. — (Гуманітарний університет «ЗІДМУ»; Серія: Державне управління).

10. *Эльянов А.* Развивающиеся страны в мировой экономике: тенденции и проблемы / А. Эльянов // Мировая экономика и международные отношения. — 2007. — № 2. — С. 3–15.

Москалик Г.Ф. Философия профессиональных ориентаций личности в транзитном обществе.

В публикации осуществляется поиск и обработка основных характеристик философии профессиональной ориентации личности в системе рыночных трансформаций.

Ключевые слова: профессиональная ориентация личности, рыночные трансформации, выбор профессии, демократизация общественных процессов.

Moskalik G.F. Philosophy of professional orientations of personality in transit society.

The search and treatment of basic descriptions of philosophy of a professional orientation of a personality in the system of market transformations is carried out in the publication.

Key words: a professional orientation of a personality, market transformations, choice of a profession, democratization of public processes.

Надійшла до редакції 25.08.2010 р.